

CRNOGORSKI IDENTITET PRED EVROPSKIM IZAZOVIMA

Predrag Zenović

The author examines the perspectives of Montenegrin national identity within the context of the European integration. The essay starts with the theoretical inquiry of identity as analytical and practical category. Identity has become a buzz word and omnipresent denominator. The author divides identity in three different but mutually determining categories: historical/cultural, normative (ethical) and political. The essay maps the historical sources and correspondence of European and Montenegrin identity, discusses the main normative notions of liberty, equality and reason within Enlightenment and postmodern paradigm and concludes with elaboration of constitutional patriotism as a form of political identity of Montenegro.

*Haljine tvoje su proste, slobodarko,
I pokrete imaš nove, mnogom nepoznate.
Prosta si kao trava,
I tajanstvena kao more u ponoći.*

Risto Ratković „Otadžbina u meni“

Teorijsko razmatranje identiteta

Identitet je sveprisutni pojam u kaleidoskopu društvenih nauka. U preobimnoj i nekritičkoj upotrebi pojma leži i njegova

niska teorijska valenca¹. Ipak, možda teorijski katkad nepodoban, ovaj pojam je neizostavna molitva svakodnevice pojedinca, grupe, zajednice i političkih saveza. Identitet ukršta filozofsko, psihološko i sociološko traganje za uobličanim subjektima. U svijetu međunarodnih odnosa, još od Vestfalskog mira, ti subjekti su nacionalne države. Identiteti Crne Gore kao nacionalne države i Evrope kao nadnacionalnog okvira koji već predstavlja političku zajednicu sui generis komplementarni su i formiraju se u okvirima zajedničke istorijsko-kulturne matrice.

Identitete Crne Gore i Evropske unije moguće je pojmiti kao varijacije evropskog kulturno-političkog identiteta, odnos sličan Hajdegerovim pojmovima tu-bivstvjujućeg i Bića. Hajdegerovi pojmovi fundamentalne ontologije dobra su metafora za odnos identiteta političkih zajednica i identiteta Evrope kao društvenog imaginarija. Upravo zbog ontološke razlike potonjih: evropske vrijednosti i ideali realizuju se u konkretnim političkim tvorevinama poput Evropske unije i Crne Gore i na taj način postaju objektivni. Identitet i razlika su u stalnoj dijalektici a razlikovanje je osnovna kategorija gramatike identitetske politike: svijest o sopstvu nužno nosi ideju drugog i drugosti. Drugi je u konstrukciji identiteta nekad paradoksalno važniji od onog čiji se identitet formira: biti drukčiji od drugog tako postaje osnovnim ličnim i političkim geslom. Identitet je nemoguće misliti bez razlike, kako razlika unutar okvira identiteta tako i razlike prema drugom.

„*Ko sam?*“ je gnoseološko, etičko i ontološko pitanje – kako spoznati sebe, kakve vrijednosti to sopstvo posjeduje i da li to

---

¹ Brubejker i Kuper, primjera radi, predlažu da se pojam identiteta, budući da je i analitička i praktička kategorija, zamijeni preciznijim skupinama pojmova u analizama društvenih nauka: pojmovi kategorizacije i identifikacije, pojmovi samorazumijevanja i pojmovi zajedništva, povezanosti i grupnosti. v. Rogers Brubaker and Frederick Cooper. „Beyond 'Identity'“ Theory and Society 29 (2000): 1-47.

sopstvo kao takvo ima temelje postojanja? Prevedeno na razinu političkih zajednica, identitet ima kulturno-istorijsku, vrijednosnu (normativnu) i političku komponentu. Zato crnogorski identitet i njegovu jukstapoziciju prema evropskom identitetu valja tumačiti kroz tri prizme: istorijsku, prizmu afirmisanih društvenih vrijednosti te kroz postojeće političko-institucionalne aranžmane.

Postojanje različitih identiteta istog subjekta u suprotnosti je sa idejom identiteta kao jedinstvenog i homogenog obrasca. Ipak, savremena psihologija i sociologija pokazuju da je pluralnost osnovna karakteristika identiteta. Moderne političke zajednice rezultat su civilizacijskog tkanja kultura različitih provenijencija, drugačijih društvenih istorija i geo-političkih stremljenja. Ergo, same političke zajednice u okviru svog identiteta kriju čitavu paletu različitosti. Mitsko i monološko shvatanje identiteta kao homogenog jedinstva previđa društvenu stvarnost i nerijetko ima pogubne posljedice za savremene nacionalne države. Biku Parek, britanski politički mislilac, ovo negiranje unutrašnjih nesuglasica i valera razlika unutar grupe u ime nametnutog jedinstva naziva „paradoksom identiteta“². Politika razlike, objašnjava Kvame Entoni Apija, koja nastaje u ime različitosti i afirmacije manjinskog i marginalizovanog tako postaje „politika prisile“³ – da se identitet tumači i vrednuje na „pripisani“ način. Identiteti su fluidni poput Heraklitove rijeke, premda se ona čini uvijek istom. Složeni, raznoliki a često međusobno protivrječni identiteti se promišljaju, osmišljavaju i rađaju u praksi svakodnevice.

---

² Bhikhu C. Parekh, *A new politics of identity: political principles for an interdependent world*, Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2008, p. 36.

³ K. A. Appiah, „Identity, Authenticity, Survival: Multicultural Societies and Social Reproduction“, u *Multiculturalism: examining the politics of recognition*, edited by Charles Taylor and Amy Gutmann (Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1994), pp. 149-163.

Čarls Tejlor je, govoreći o politici razlike kao dominantnom predmetu savremene političke teorije, okarakterisao identitet kao traganje za autentičnošću, unutrašnjim glasom – zov iskonskog⁴. Semantički galvanizovana i haotična postmoderna stvarnost ostavila je savremenog čovjeka i zajednice kojima pripada u traganju za zlatnim runom sadašnjice – identitetom.

Fama o identitetu nastaje u specifičnim teorijskim i istorijskim okolnostima. Politika identiteta teorijski započinje u posljednjoj deceniji XX vijeka, dolazeći na mjesto velike rasprave o pravdi koja je okupljala pristaše i protivnike velikog Džona Rolsa. Komunitarizam je uveo ideju suštinski, vrjednosno različitih zajednica i grupa i podrio same temelje liberalizma. Postmoderna filozofija je cjelokupnoj kakofoniji dodala kritiku društvenih praksi stvaranja identiteta. Istorijski, potraga za političkim identitetom zajednica počinje nestankom bipolarnog svijeta, dihotomije komunizam – kapitalizam i trijumfom logike neoliberalizma. Atavizmi herderovske „narodne duše“ u postkomunističkoj Evropi rasplamtjeli su se u javnom diskursu novih demokratija kao da nikadanijesu bili zaboravljeni. Nestanak države blagostanja, sa druge strane gvozdene zavjese, doveo je u pitanje motiv patriotske odanosti savremenog građanina i dao uporište novim „republikanizmima“. Nadnacionalna Evropska unija traži svoj politički identitet već od Ugovora iz Mastrihta 1992. godine. Crna Gora, kao međunarodno-priznata nezavisna država, u potrazi je za svojim kulturno-istorijskim, vrjednosnim i političkim identitetom vjekovima, ali se taj proces zgrušava u istom trenutku – završetkom Hladnog rata. Razlika dvaju iskustava je temeljna: iskustvo kraja hladnoratovske epohe donijeće Crnoj Gori i ostalim jugoslovenskim državama krvavu disoluciju zajedničke

---

⁴ Charles Taylor, *Philosophical arguments*. (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1995).

države, bratstva i jedinstva, federalizma, multikulturalnosti i sveopštu istoriju beščašća a Evropi perspektivu političkog zajedništva evropskih nacija u okvirima istog kulturnog kruga. I opet zajedno, identitet i razlika.

Izazovi identiteta: Crna Gora kao Evropa u malom

Biće evropskog vrjednosnog kruga iz kojeg evropske političke zajednice crpe nadahnuće za zajedničko političko djelanje nesumnjivo pripada i Crnoj Gori. Mit o Evropi govori da je Evropa, princeza izvanredne ljepote, koju je Zevs, prerušen u bijelog bika, odveo na ostrvo Krit, bila Feničanka. Priča o Evropi i njenoj samosvijesti počinje Mediteranom kao duhovnim imaginarijom antičkog svijeta. U mediteranskom vrjednosnom krugu nastaju filozofija i monoteistička religija, okosnice evropskog duhovnog i političkog razvitka. Evropska civilizacija je tako, kao u pisanju ruskog egzistencijaliste Lava Šestova, uvijek između Atine i Jerusalima, razuma i religije, sistema i slobode. Odnos vjerovanja i razuma, za evropsku istoriju i njenu civilizacijsku povijest, pitanje je nad pitanjima, za Delfijsko proročište ili nagradni esej Akademije u Dižonu. Rodno mjesto evropske civilizacije i danas je značajka promišljanja evropskog identiteta, ali i crnogorskog. Da li Evropa danas mora biti nužno hrišćanski bastion kao da je vrijeme krstaških ratova ili je razum i *phronesis* dovoljni za vođenje politike danas multikonfesionalne Evrope? Crna Gora mora postaviti slična pitanja o statusu priznatih crkava u sveukupnom društvenom životu u kontekstu koji nije niti se smije porediti sa vremenom Gorskog vijenca. Vrijeme dvoglave vlasti, krune i skiptara, u Crnoj Gori, nešto kasnije nego evropske monarhija toga vremena, ustupiće mjesto sekularizmu – ideji koja od Epikura do Spinoze tutnji u evropskoj istoriji ideja. Odvajanje religije i države danas jedina je održiva sudbina višereligijskog društva u kojem se dio građana

određuje kao ateisti. Laicizam je, ipak, u zemljama poput Francuske postao izgovor za manjak tolerancije prema vjerujućim zajednicama, poput islamske, i obnovu stare matrice po kojoj se u ime „državnog razloga“ i sekularne države tlači manjina. Evropski politički identiteti moraju preispitati osnovna polazišta i prihvatiti temeljne aksiološke razlike kao početnu tačku svedruštvenog dijaloga.

Zajedno sa filosofijom i tragedijom, procvatom Atine u doba Perikla, u antičkom polisu rođena je i demokratija. Antički mislioci bili su ujedno i njeni najveći kritičari. Sa Rusoom i društvenim ugovorom susrećemo se sa prvom modernom teorijom demokratije a ideja opšte volje će pronaći svoj pandan u nacionalnom suverenitetu. Srednjevjekovne skupštine u primorskim gradovima, institucija zborova u kontinentalnoj Crnoj Gori, začetak su demokratije u nas, kao odraza narodne volje. Rudimentarnim ali ipak postojećim oblicima pratili smo put demokratije, za Čerčila najbolje od najgorih oblika vladavine. Demokratija je i danas osnovno pitanje identiteta Evropske unije jer bez *demosa* nema političke zajednice. Evropljanin je kulturna, geografski ali još uvijek nije politička kategorija. Evropsko državljanstvo još uvijek zavisi od nacionalnog te je više pravna fikcija nego politička realnost. Demokratija je i dalje neostvareni ideal za Crnu Goru jer je još od Aristotela ostalo da bez srednje klase nema stabilne demokratije⁵. Klasu profesora, ljekara, državnih službenika kao temelja građanskog društva na našim prostorima odavno je progutala pošast tranzicije. Pored toga, prva demokratska smjena vlasti, koja neće ugroziti temelje crnogorske samobitnosti, biće odraz postojanosti crnogorske demokratije.

U vrjednosnim kategorijama čini se da ništa nije „evropskije“ od slobode. Himna Evropske unije i Savjeta Evrope, Šilerova „*Oda Radosti*“ objavljena 1785. godine nosila je naziv „*Oda*

---

⁵ Aristotel, *Politika*, Zagreb: Globus, 1998, 141.

slobodi“ koji je iz političkih razloga promijenjen. Dvadeset godina kasnije Hegel je utvrdio da je osvajanje slobode vrhunac puta apsolutnog duha koji prelazi dugu trajektoriju od pojma preko prirode do filosofije i pruske države. Dug je put od Bolonjskog sveučilišta tada nazvanog univerzitetom do prvih štampanih knjiga. Crnogorski Oktoih, ukrašen rukom jeromonaha Makarija, štampan je u jednoj od prvih državnih štampariji na svijetu. Obrazovanje je tekovina antičkog vremena, njihova dokolica postala je naša nužnost. A nužnost da se bude informisan i obrazovan obesmišljava nužnost izlivanja štamparskih slova u olovne metke. Logos, riječi i informacije meci su savremenog doba. U toj bici, Evropa kaska za svijetom, a Crna Gora za Evropom.

Još duži je put od *Magna carte* do slobode čovjeka i građanina. 'Čovjek se rađa slobodan, a svuda je u okovima' zapisao Žan Žak Ruso, vjesnik prosvjetiteljskog projekta, ateističke vjere u prirodno pravo, razum i sveopšti napredak čovječanstva. Crnogorska himna, iz druge polovine 19. vijeka govori o brdima koji nikad nisi poznavali lance sramotnoga ropstva. Prosvjetiteljske ideje odzvanjaće i u Deklaraciji čovjeka i građanina iz 1789, gdje se konstatuje da su „svi ljudi rođeni i ostaju slobodni sa jednakim pravima...“. Ipak, čini se da donosioci francuske deklaracije nijesu imali na umu baš sve građane Francuske. Olimp de Guž, koja je 1792. godine, uz optimizam izborenih sloboda napisala Deklaraciju o pravima Žene i građanke, pogubljena je godinu dana kasnije, uz cinično obrazloženje da je „zaboravila vrline koje pripadaju njenom polu“. Premda je ljudsko dostojanstvo kao vrijednost utemeljeno u bit crnogorskog etosa, emancipacija žena i novi prostori slobode pojedinca u okršaju su sa tradicionalizmom patrijarhata i na pragu XXI stoljeća.

Sloboda i jednakost, te temeljne vrijednosti čovjekove društvenosti, danas, nakon svih lijevih i desnih pobjeda i poraza,

opet zahtijevaju preispitivanje. Post-tranzicioni poredak u Crnoj Gori je nakon prvobitne akumulacije podvukao crtu između gubitnika i „heroja“. Kriza u Grčkoj podsjetila nas je na stare podjele bogatog sjevera i siromašnog juga. Slobodu i jednakost, kao elemente identiteta Evropljanina, danas je najbolje razumjeti kao komplementarne dvojnike u kovanici Etjena Balibara: *equiliberté*, dvije strane zlatnika. Marksov ideal slobode: loviti ujutro, pecati popodne i kritikovati nakon večere a opet ne biti ni lovcem ni ribarom ni filozofom nedosanjani je san svakog Evropljanina, pa i Crnogorca.

Kriza prosvjećenosti i bezgranične vjere u razum oslikana je kod Adornoa i Horkhajmera u kritici instrumentalnog ciljno-racionalnog uma bekonovske provenijencije, koji postvaruje i prirodu i čovjeka, (anti)dijalektikom ukidajući sopstveni smisao. Kolonijalizam je slika nasilja nad prirodom i drugim čovjekom sve u ime opšteg napretka razuma. Umjesto hegelijanske apsolutne slobode otjelotvorene u Pruskoj državi, stvoren je treći Rajh kao simbol desnog totalitarizma. Prosvjetiteljski projekat, iracionalizam romantičarske mitologije i rasijalizam kvazi nauka okrunjen je tako Holokaustom, sunovratom evropske civilizacije. Koliko je samo bilo cinično istinito proročanstvo Hajnriha Hajnea da javni pirovi spaljivanja knjiga moraju završiti spaljivanjem ljudi. Njegov i naš sunarodnik, Danilo Kiš, pred sunovratom jugoslovenske civilizacije, reći će im da ne cijepaju knjige, jer nijesu opasne knjige, opasna je samo jedna. Tragična iskustva istorije beščašća donose Evropi ali i Crnoj Gori važne djelove mozaika identiteta: *kulturu sjećanja, mir i i razumijevanje drugosti*.

Kultura sjećanja postavlja zločin kao temeljni vrjednosni orjentir, kao totem oko kojeg se plete po-etika življenja. Bijeg od zločina i njegovo negiranje su, poput Edipovog bjesomučnog skrivanja od sudbine, osuđeni na propast. Bez kolektivnog pamćenja nemoguće je konstruisati sliku o sebi. Ljudska zajednica je

kao i sve ljudsko – promijenjivo, propadivo sklono viteškom ali i besramnom. U monološkim mitemama i opštim mjestima čojstva i herojstva nije moguće razviti sliku o istorijskim pogreškama svoje zajednice. Dijaloška svijest rodno je mjesto filosofije, kritičkog mišljenja i argumenta ali i put ka drugom, ili put ka sebi, kako se uzme. Zaboravljeni zločini oslobodilačkih balkanskih ratova zapisani u izvještajima Karnegijeve komisije za Balkan nijesu dio historiografije balkanskih naroda. O zločinima posljednje decenije XX vijeka udžbenici istorije su nijemi. Kultura sjećanja i priznanje zločina jedini je put opstanka multietničkih društava i zajedničkog života evropskih naroda.

Antifašizam i mir su temeljne vrijednosti savremene Evrope a crnogorski oslobodilački pokret je za njih položio veliku žrtvu. Evropska unija je garant mira među članicama koje su vjekovima bile u ratu. Govor o Ujedinjenoj Evropi Vinstona Čerčila u Cirihu skica je Evrope ispred gvozdene zavjese. Poput palimpsesta pisma knjaza Danila Napoleonu III koji žaleći se da je javnim i tajnim neprijateljima Crna Gora odvojena od Evrope piše: „*Naš narod je dobar i bistar, ako mu se da prilika da svoju snagu i svoj zamah upotrijebi u poslove mira, da živi ne predan na milost i nemilost svojih susjeda, da dobije kulturu i trgovinu, tada nema sumnje da ću u civilizaciji brzo napredovati...*“. I pored ciničnosti posmatrača čini se da je Nobelova nagrada za mir otišla sa razlogom ovoj međunarodnoj organizaciji. Mir i stabilnost su osnova sveopšteg napretka, vrhovna vrijednost hobsijanske političke misli i preduslov slobode.

Evropska unija, ipak, nije pokazala sposobnost da politički i vojno adekvatno interveniše tokom jugoslovenske krize. Čini se da manjak kapaciteta pokazuje i danas u etničkom konfliktu koji se razbuktava u Ukrajini. Ako je i za vrijeme raspada Jugoslavije Evropa bila tek začeta kao politička zajednica Ugovorom iz Mastrohta, i bila opsjednuta unutrašnjim brigama, čini se da danas Evropa nema izgovor. Ukrajinci znaju da su

granice Evropske unije jasno definisane, ali se pitaju gdje su granice Evrope...

Znati sopstvene granice je u evropskoj istoriji značilo razgraničiti se od drugog, postaviti linije. Evropa Honorija i Arkadija, Vizigotska i Vizantijska Evropa, *antemurale cristianitatis* – zamišljene linije hrišćanske Evrope, samo su neki od primjera razgraničenja „istinskog“ od „lažnog“ evropskog identiteta. Evropa je, kako objašnjava Edvard Said⁶, uzimala drugog kao sliku i konstrukciju svega što u sopstvenom identitetu nije mogla da prihvati, upisujuću sebe „u tijelo i prostor Drugih“. Kroz nauku, umjetnost i političku praksu konstruisao se mitologizovani, izmaštani svijet drugosti, u nečem egzotičan i nedokučiv u nečem primitivan, banalan i zaostao. Zidovi evropskog bastiona danas su viši nego ikada. Pod njima se, u mediteranskom moru razuma i vjere, sanjajući obećanu zemlju dave magrebski imigranti. Srećniji među njima završe kao apatridi, bez papira i prava, van države i društva, kao *zoe* - goli život⁷.

Za potrebe Evrope i Balkan je, kao bliski „drugi“, orijentalizovan te je njemu nerijetko pripisivala ekscentrične značajke svoga identiteta. U Čarnakovom „*Ranjenom Crnogorc*“ Crnogorci su predstavljeni mitski, kao živa slika patrijarhata, tradicionalizma i davno zaboravljenog plemenskog atavizma. Balkan, iz druge perspektive, posmatra Zapadnu Evropu. To se viđenje oslikava u kazivanju vojvode Draška o Mlecima, đe „grdnija ima deset puta više“, u i danas aktuelnom diskursu trule zapadne civilizacije. No, ima i svjetlijih primjera crnogorskog pogleda u Evropu: povelja Ivana Crnojevića, gospodara Zete,

---

⁶ Edward W. Said, *Orientalism*. New York, Vintage Books, 1979.

⁷ Ovaj pojam, iskopan iz antičke riznice, u suprotnosti je sa *biosom* – životom u političkoj zajednici. *Zoe* je život sveden na biološko, život roba, čovjeka van politike. Giorgio Agamben, *Homo Sacer: Il potere sovrano e la vita nuda*, Torino: Einaudi, 1995.

koji pada ničice pred hram prečiste vladice Bogorodice u Italiji, sanjajući da u zemlji očeva svojih sagradi isti takav hram. Izazov je učiniti „evropsko crnogorstvo“ i „crnogorsko evropejstvo“ autentičnim identitetskim odlikama u duhovnoj razmjeni opšteg i pojedinačnog, evropskog i crnogorskog. Pogubne krajnosti nacionalnog ekskluzivizma i nekritičke evrofilije gube se u kritičkom odnosu prema tradiciji i savremenosti, u unutrašnjem dijalogu i dijalogu sa drugima.

Drugi ne postoji samo kao izdvojena udaljena realnost. Izazov savremenoj Evropi je da povjesno definisanog Drugog – islamsku kulturu, prihvati kao sastavni dio svog cjelokupnog identiteta. Uostalom, kako bismo govorili o antičkoj baštini i Aristotelu, vjesniku formalne logike i vizionaru podijeljene i mješovite vlasti, bez arapskih mislilaca i prevoda Averoa i Avicene. Vizantijska i arapska kultura su duhovna spona između antičke i moderne Evrope a ne samo „čulni i ženstveni“ svijet Istoka. Poput lične istorije Skender-beg Crnojevića, identitet treba razumjeti kao složenost postojanja, slijed promjena i stremljenja, dijahronijsku razmjenu duhovnog. Izazov za Crnu Goru je istovjetan: nasuprot matrice etnofiletizma devedesetih godina prošlog vijeka, treba otvoriti identitet za *drugost* i stvarati uslove za skladniji život u društvu složenih vrjednosnih i kulturnih matrica.

Suverenitet i izazovi identiteta

Međunarodno priznata suverenost Crne Gore je okosnica njenog identiteta. Suverenost podrazumijeva samostalnost u organizovanju političke zajednice, rusoovske „opšte volje“ njenih građana. Zrelost jednog političkog entiteta se još od post-vestfalske Evrope mjeri sposobnošću da ravnopravno učestvuje u međunarodnim odnosima i organizuje unutrašnju politiku. Crnogorsko viševjekovno traganje između valera federalizma,

unitarizma i samobitnosti dragocjeno su iskustvo za korake koji Crnu Goru očekuju u evropskim integracijama. Vođenje crnogorske politike u sinhroniji sa regionom i širim evropskim kontekstom, bez gubljenja ličnog i samobitnog, mora biti ciljem moderne evropske politike Crne Gore. Samo takva, razborita matrica mogla bi biti svjetionik nadnacionalnih integracija Crne Gore i očuvanju nacionalnog pečata u okrilju evropske porodice.

Suverenitet bodenovskog tipa u XXI vijeku je stari koncept u novom vremenu. Složenost fenomena poput ekoloških problema, organizovanog kriminala i terorizma redefiniše pojam suverenosti. Globalne tendencije umrežavanja, slobodnog protoka kapitala, ljudi i ideja, nude nove mogućnosti za malo ali prilagodivo tržište Crne Gore. Suverenost je danas odgovorno preuzimanje odgovornosti za zajedničke obaveze i to je važan segment crnogorskog identiteta kao suverene političke zajednice. Evropska unija, u odnosu na rivalske geopolitičke modele ipak nudi i vrjednosni a ne samo interesni okvir u kojem ideje ravnopravnosti i demokratskog samoodređenja imaju apsolutni primat. U promijenjenom svijetu, Evropa je, kako i priželjkuje Dipeš Čakrabarti, provincijalizovana i sada je samo jedan od regiona koji se, uz rastuću konkurenciju, takmiči u novoj partiji šaha. Evrocentrizam je mrtav.

Globalizacija je najveći izazov crnogorskom, ali i uopšte evropskom identitetu. Zato je odlučujuća težnja crnogorskog identiteta da sačuva svoju istorijsko-kulturnu prepoznatljivost i usmjerenost i da u vavilonskoj pometnji pronade svoj kulturni model. U jurišu na božanstva modernizacije tradicija se zaboravlja jer se teži stanju u kojem vrijeme ne postoji. U realnom vremenu kompjutera, hipostaziranoj sadašnjosti, nestaje osjećaj za istoriju dugog trajanja koja krije guste slojeve našeg identiteta. Prostor se sažima a voda, vazduh i zemlja su zaboravljeni jednako kao i poljana, selo, dolina, brdo – arhaizmi zaboravljenog jezika i svijesti. Poput Anteja odvojenog od zemlje, gubi

se veza sa postojanim temeljem bića, prostorom i vremenom kao osnovnim kategorijama kroz koje se čovjek samorazumije.

Koncept nacije je druga osobenost političkog identiteta koji traži preispitivanje u savremenosti. Renan je, u antologijskoj analizi nacionalizma, gotovo vijek nakon Francuske revolucije, naciju definisao kao zajednicu kolektivnog zaborava i iskrivljene povijesti. Nacija je u tome slična identitetu, čestom svjesnom potiskivanju nesuglasica i istorijskih složenosti u ime osnivačkog mita⁸, čistog od drugosti. Renanova analiza donijela je tumačenju nacionalizma „duhovni princip“ kojeg određuju zajedničko sjećanje zajednice i njena želja za zajedničkim životom⁹. Andersen je to sjećanje povezo sa imaginacijom koja nužno mora apstrahovati različitosti i iluzijom stvoriti sliku duhovne bliskosti¹⁰. Normativna filosofija malo može dodati ili oduzeti ovom procesu, ali bi kritičnost trebalo biti osnovnim zadatkom nacionalnih elita u samopoimanju i samorealizaciji nacionalnih zajednica. Crnogorski *nacionalni identitet* je još neistraženo polje značenja i vrijednosti i obimni istraživački predmet kulturnih i naučnih institucija. Poput fukoovske arheologije treba otkrivati kako zaboravljene i potisnute tako i totalizujuće diskurse u povijesti crnogorske nacije.

---

⁸ Osnivački mit je ne samo naciotoran nego katkad i državotvoran. Karl Fridrih čak zaključuje da „nema stabilne države bez osnivačkog mita“. v. Milan Podunavac, Izgradnja moderne države i nacije Balkanska perspektiva. *Godišnjak Fakulteta političkih nauka*, 1(1) (2007), 95.

⁹ Ernest Renan, „Qu'est-ce qu'une nation?“, Conférence prononcée le 11 mars 1882 à la Sorbonne, http://classiques.uqac.ca/classiques/renan_ernest/qu_est_ce_une_nation/qu_est_ce_une_nation.html

¹⁰ 1983 je literaturi o naciji i nacionalizmu donijela tri klasične studije: Andersenovu „Zamišljenu zajednicu“, Hobsbaumovo „Izmišljanje tradicije“ i Gelnorovu „Nacija i nacionalizam“. Navedene studije mogle bi se podvesti pod konstruktivistički pristup etiologiji nacije.

Pesimistično je a i naučno osporivo ono što je u vremenu Džona Stjuarta Mila, vremenu bliskosti nacionalizma i liberalizma kao ideologija zajedničkog cilja, bilo „očigledno“: da slobode nema bez nacije. Premda se ova teza danas u osavremenjnom vidu pojavljuje kod uglednih autora liberalnog nacionalizma¹¹ čini se da ona obesmišljava modernu državu kao normativni okvir u okviru kojeg komuniciraju različiti, nekad suprotstavljeni svjetonazori. Građanska država danas nesumnjivo predstavlja provjereno održivi okvir demokratije i vladavine prava. Izazov za Crnu Goru je da istorijski kratko vrijeme od svoje međunarodno priznate nezavisnosti do evropskih integracija iskoristi kako bi svom ustavnom identitetu dala jačinu i trajnost.

Ustavni identitet tiče se unutrašnje organizacije poretka i osnova njegove legitimacije. Složenost međuetničkih i međureligijskih odnosa u post-konfliktnom društvu nameće pitanje najbolje konstitucionalizacije – ustavotvorstva shvaćenog u najširem smislu, kao traganje za vrjednosnom matricom cijeloga poretka. Ideološka razjedinjenost, kulturna različitost, novi društveni pokreti i nevidljive manjine izazov su za legitimitet političkog sistema i stabilnost zajednice. Građanski osmišljena nacionalna država je tako aksiološka zajednica okupljena oko vrijednosti i principa. Iskustvo nacionalnih ustavnih identiteta Srbije i Hrvatske, koji se odlikuju primatom većinske nacionalne zajednice i u slučaju

---

¹¹ Dejvid Miler insistira na nacionalnom identitetu kao temelju liberalnog poretka. Kod Vila Kimlike, u njegovoj koncepciji multikulturalnog građanstva, ova teza se ogleda u postavljanju *socijetalnih kultura* kao izvorišta autonomije, izbora te tako i same ideje dobrog života. U obje verzije nacionalna kultura je središte političkog – ideja suštinski suprotna političkom liberalizmu.

Bosne i Hercegovine, multikulturalnom ravnopravnošću triju naroda nijesu najsrećniji modeli, kako iz razloga legitimnosti, tako i iz razloga stabilnosti državnog i ustavnog poretka. Rješenje za Crnu Goru bi trebalo naći u jednom obliku Habermasovog *ustavnog patriotizma*¹² koji u fokus društvenog ugovaranja postavlja minimalne zajedničke principe otjelotvorene u pravnom i političkom poretku zemlje i iste postavlja u srž patriotske privrženosti. U sadržajnom smislu ovaj se model ne razlikuje mnogo od ostalih liberalno-demokratskih modela koji polaze od osnovnih ljudskih i građanskih prava, zaštite manjinskih prava i osnovnih principa demokratije. Ipak, čini se da je baš ovakav okvir najpogodniji za ideološku raznolikost crnogorskog društva i da daje snažan legitimitet crnogorskoj državi. Dovoditi u pitanje takav poredak ne bi bilo opravdano sa stanovišta normativne političke filosofije.

Identitet je svijest o svom kulturno-istorijskom tragu. Bez povijesnog je teško razumjeti svoje nacionalno biće i uočiti njegove temelje. Čini se da Crna Gora i Evropska unija svoje ideale političkog i opštedruštvenog uređenja iznalaze u korpusu onoga što Liotar naziva velikim i malim pričama. U mnoge je teško i dalje vjerovati, mnoge su dekonstruisane i teško da liče da na svoje originale iz vremena prosvjećenosti. Identitet je, za Kastelsa, izvor smisla i iskustva jednog naroda, proces stvaranja tog smisla „na temelju kulturnog atributa ili srodnog niza kulturnih atributa kojima je dana prednost u odnosu prema drugim izvorima smisla“¹³. Izbor je i za države

---

¹² Ovaj pojam prvi put upotrebljava Dolf Sternberger 1979. godine povodom tridesetgodišnjice Osnovnog zakona SR Njemačke.

¹³ Manuel Kastels, *Moć identiteta*, Golden marketing, Zagreb, 2002, p. 15.

---

egzistencijalna kategorija. Evropski ideali slobode, razuma i jednakosti, kritički preispitani iskustvom savremenosti, aksiološka su matrica crnogorske državnosti. Slobodan i dostojanstven život u zajednici u kojoj njeni građani samostalno odlučuju o sopstvenoj sudbini postaje dijelom političkog samorazumijevanja. Evropske integracije su tako prilika za kristalizaciju istorijski indukovano crnogorskog identiteta i jedinstvo u razlici (*in pluribus unum*) u svijetu koji postaje sablasno jednoobrazan i gluv za vernakularno.*

---

* Prvonagrađeni rad na konkursu Matice crnogorske „Crnogorski identitet pred evropskim izazovima“.